

University of Tabriz

Contemporary Comparative Legal Studies

Online ISSN: 2821-0514

Volum: 15 Issue: 36

Autumn 2024

Article Type: Research Article

Pages: 259-282

Changing the Use of the *Hagia Sophia* Museum to a Mosque from the Perspective of International Law

Ali Mashhadi¹| Hossein Fallahi Bahar²

1. Associate Professor, University of Qom, Iran (Corresponding Author)

mashadiali@yahoo.com

2. Master of International Law, University of Qom, Iran

H.fbahar21@gmail.com

Abstract

On July 24, 2020, after the Turkish Supreme Court's decision, the Turkish media announced the performance of Friday prayers in the Hagia Sophia Mosque. Properties inscribed on the World Heritage List are the common heritage of humanity. And the international community is committed to preserving it for future generations. Changing, restoring, or developing a heritage on the UNESCO World Heritage List is something, with its conditions, that has been allowed, and it has happened. Governments must ensure that such changes do not affect the outstanding universal values of the heritage in question. Some governments may unilaterally change a World Heritage Site's statute without prior discussion and negotiation with relevant UNESCO bodies. Recently, the Turkish government converted the Hagia Sophia Museum into a mosque, by the decision of the Turkish Supreme Administrative Court, which caused a lot of international criticism. This article examines the conversion of the Hagia Sophia Museum to a mosque from the point of view of the proponents, opponents, and relevant international rules, as well as the issue of outstanding universal values. According to the research, it is possible to change the statute of a heritage inscribed on the World Heritage List, if it does not damage the outstanding Universal values of the heritage because there are similar examples of change and the Convention does not prohibit such actions.

Keywords: *Hagia Sophia, Sovereignty, Sultan Muhammad Endowment, UNESCO, Outstanding Universal Value.*

Received: 2024/03/30

Received in revised form: 2024/09/28

Accepted: 2024/10/28

Published: 2024/11/10

DOI: 10.22034/LAW.2024.61038.3378

Publisher: University of Tabriz

law@tabrizu.ac.ir

تغییر کاربری موزه ایا صوفیه به مسجد از منظر حقوق بین الملل

علی مشهدی^۱ حسین فلاحی بهار^۲

mashadiali@yahoo.com

H.fbahar21@gmail.com

۱. دانشیار دانشگاه قم، ایران (نویسنده مسئول)

۲. کارشناسی ارشد حقوق بین الملل دانشگاه قم، ایران

چکیده

رسانه‌های ترکیه در ۲۴ ژوئیه ۲۰۲۰ پس از رأی دادگاه عالی ترکیه، خبر از اقامه نماز جمعه در مسجد ایا صوفیه دادند. بناهای ثبت شده در فهرست میراث جهانی، میراث مشترک بشریت هستند و جامعه بین الملل در حفظ و نگهداری آن برای نسل‌های آینده تعهد دارد. تغییر، مرمت و یا توسعه یک بنا در فهرست میراث جهانی سازمان یونسکو، امری است که با شرایطی مجاز است. دولت‌ها باید اطمینان حاصل کنند که این گونه تغییرات ارزش‌های برجسته جهانی بنای موردنظر را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. ممکن است برخی دولت‌ها به صورت یک جانبه و بدون اطلاع و مذاکره قبلی با نهادهای مربوطه سازمان یونسکو، به ایجاد تغییر در یک بنای میراث جهانی اقدام کنند. دولت ترکیه مطابق مصوبه دیوان عالی اداری ترکیه موزه ایا صوفیه (هاگیا صوفیا) را به مسجد تبدیل کرده که این امر در رسانه‌های بین المللی انتقادات بسیاری را در پی داشته است. در این مقاله، تغییر کاربری موزه ایا صوفیه به مسجد از دیدگاه موافقان، مخالفان و قواعد بین المللی مربوطه بررسی و نیز به موضوع ارزش‌های برجسته جهانی پرداخته می‌شود. فرض اساسی در این مقاله بر این مبنا استوار است که امکان تغییر کاربری یک بنای ثبت شده در لیست میراث جهانی در صورت عدم لطمه به ارزش‌های برجسته جهانی بنا امکان پذیر است، به دلیل اینکه نمونه‌های مشابه تغییر وجود داشته و همچنین در کنوانسیون معنی در خصوص این گونه اقدامات دیده نشده است.

واژگان کلیدی: ارزش برجسته جهانی، حاکمیت داخلی، سازمان یونسکو، مسجد ایا صوفیه، وقف نامه

سلطان محمد.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۱

DOI: 10.22034/LAW.2024.61038.3378

law@tabrizu.ac.ir

ناشر: دانشگاه تبریز

مقدمه

ایاصوفیه^۱ یا آیاصوفیا نامی برگرفته از واژه یونانی هاگیا صوفیا^۲ به معنای حکمت مقدس، نام بنا و عبادتگاه تاریخی واقع در استانبول ترکیه است که به‌عنوان کلیسای جامع مسیحی ارتدوکس، کلیسای جامع کاتولیک رومی، مسجد عثمانی و یک موزه سکولار استفاده شده است. ساخت این بنا به‌عنوان کلیسای مسیحی به دوران امپراتوری روم شرقی (۵۳۲ میلادی) و به دستور همسر امپراتور ژوستینین یکم^۳، تتودورا^۴، برمی‌گردد. این کلیسا برای مسیحیان از اهمیت و قداست ویژه‌ای برخوردار است، به دلیل اینکه بنابر روایت‌های مذهبی، فرشته‌ای بر احداث آن نظارت داشته و چوبی که در بنای آن به‌کار رفته به کشتی نوح تعلق دارد.^۵ این بنا دوران تاریخی پرفراز و نشیب بسیاری را به خود دیده است و در طول تاریخ مورد هجوم و تخریب بسیاری قرار گرفته و چندین بار بازسازی، ترمیم و توسعه داده شده است.

این کلیسا در زمان سلطان محمد ملقب به محمد فاتح^۶ در پی شکست امپراطوری روم شرقی (۱۴۵۳ میلادی) و با فرمان او به مسجد تبدیل و دستور داده شد تا نقاشی‌ها و نگارگری‌های داخل ایاصوفیه پوشانده شود تا نماز جمعه در آنجا اقامه گردد. پس از اعلام جمهوری ترکیه، نخستین رئیس‌جمهور، مصطفی کمال آتاتورک^۷، در سال ۱۹۳۵ دستور تبدیل مسجد ایاصوفیه به موزه را صادر کرد. این موضوع از همان زمان موجب ناراحتی اسلام‌گرایان و همچنین تلاش برای تغییر دوباره آن به مسجد شد. تا اینکه با روی کار آمدن رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور کنونی ترکیه، همان‌طور که در وعده‌های انتخاباتی‌اش وعده تغییر کاربری ایاصوفیه را داده بود، در سال ۲۰۱۹ این پیشنهاد را به‌طور رسمی مطرح کرد و دیوان عالی اداری ترکیه با صدور حکمی مصوبه دولت ترکیه در سال ۱۹۳۵ مبنی بر تبدیل مسجد ایاصوفیه به موزه را ملغی و اعلام نمود که این بنا همیشه مسجد بوده، نباید به موزه تغییر کاربری می‌داد. در مورد امکان

1. Ayasofya

2. Hagia Sophia

3. Justinian I

4. Theodora

۵. رضوی نیوز، اقدام اردوغان در تبدیل «ایاصوفیا» به مسجد، روابط اسلام و مسیحیت را تخریب می‌کند؟، برگرفته از

<https://www.razavi.news/fa/report/58336> (۱ مرداد ۱۳۹۹)

۶. محمد دوم از بزرگ‌ترین پادشاهان دولت عثمانی

7. Mustafa Kemal Atatürk

تغییر کاربری موزه ایاصوفیه به مسجد، دو دیدگاه موافق و مخالف در سطح رسانه‌ها و ادبیات حقوقی وجود دارد که در ادامه به ذکر دیدگاه‌ها و بررسی ادله آنها می‌پردازیم.

۱. تحلیل دیدگاه‌های حقوقی موافق با امکان تغییر کاربری موزه به مسجد

پس از اعلام رسمی تغییر کاربری و نیز پس از رأی دیوان عالی اداری ترکیه، دیدگاه‌های موافق و مخالف متعددی در این خصوص مطرح شد. دیدگاه‌های موافق این تصمیم برخی مبتنی بر استدلال‌های حقوق عمومی و بین‌الملل هستند که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۱.۱. حاکمیت داخلی

در بسیاری از سخنرانی‌ها، رئیس‌جمهور ترکیه، رجب طیب اردوغان، و نیز وزیر امور خارجه ترکیه و وزیر فرهنگ و توریسم ترکیه، این تصمیم را تحت عنوان حق حاکمیت ترکیه و مبتنی بر خواست و اراده مردم ترکیه دانسته‌اند.^۸ اردوغان در پاسخ به انتقادات به تصمیم ترکیه، این‌گونه بیان داشت: «اتهامات مطرح‌شده علیه کشورمان در ارتباط با ایاصوفیه، به مثابه حمله به حق حاکمیت ما می‌باشد، هیچ کس حق و صلاحیت این را ندارد که در امور مربوط به اماکن عبادی ما دخالت کند».^۹ البته علاوه بر موافقان در ترکیه، برخی کشورها نیز از این تصمیم استقبال کردند، ازجمله نخست‌وزیر پاکستان؛ برخی از شخصیت‌های دولت افغانستان؛ سلیمان باقی، خطیب وقت مسجد جامع مرادپاشا در اسکوپیه مقدونیه؛ احمدبن حمد الخلیلی، مفتی وقت سلطنت عمان؛ و وزارت اوقاف و امور مذهبی سومالی این رویداد را به ترکیه تبریک گفتند.

عبدالهادی آونگ، نماینده ویژه وقت نخست‌وزیر مالزی در امور خاورمیانه و رئیس حزب اسلامی، از مسجد شدن ایاصوفیه اظهار خرسندی کرد و انتقاد کشورهای غربی را نوعی اسلام‌هراسی عنوان نمود. همچنین، روسیه ازجمله کشورهایی است که معتقد بود تصمیم ترکیه امری داخلی است. معاون وقت وزیر خارجه روسیه، سرگئی ورسمین^{۱۰}، در مصاحبه‌ای اعلام

8. Aljazeera. Erdogan Rejects Global Criticism Over Hagia Sophia Decision, (2020). 11 Jul. <https://www.aljazeera.com/news/2020/07/erdogan-rejects-global-criticism-hagia-sophia-decision-200711173640326.html>. (14 Jul 2020)

۹. خبرگزاری صدا و سیما، ادامه هشدارهای بین‌المللی درباره تغییر کاربری ایاصوفیه استانبول. برگرفته از: <https://www.iribnews.ir/fa/news/2759196> (۳ مرداد ۱۳۹۹)

10. Sergey Vershinin

داشت که تغییر وضعیت نماد «هاگیا صوفیا» به یک مسجد، یک امر داخلی در ترکیه است و هیچ‌کس نباید در این تصمیم‌گیری دخالت کند.^{۱۱}

مفهوم حاکمیت غالباً با مفهوم قدرت یا اقتدار مطلق حکومت همراه بوده، یکی از مفاهیم بنیادی در حقوق بین‌الملل است. حاکمیت، بخش جدایی‌ناپذیر برابری، تمامیت ارضی و استقلال سیاسی دولت‌ها است. اصل حاکمیت از اصول کلی حقوقی بین‌المللی و مورد قبول دولت‌ها است که در منابع متعدد بین‌المللی از جمله عرف بین‌المللی و بند نخست ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد مورد تأیید و شناسایی قرار گرفته است. حاکمیت دارای دو بُعد است: داخلی و خارجی. حاکمیت داخلی به معنای اعمال قدرت از سوی یک دولت در محدوده سرزمین و مردمی که در این سرزمین زندگی می‌کند تعریف شده است و حاکمیت به معنای خارجی را می‌توان به استقلال در روابط و تصمیم‌گیری با دیگر دولت‌ها تعریف کرد.

با توسعه حقوق بین‌الملل، مرور زمان و توجه روزافزون به برخی موضوعات مهم در حقوق بین‌الملل، از حاکمیت دولت‌ها کاسته شد و دولت‌ها در بعضی موارد به نفع نظم بین‌المللی برخی محدودیت‌ها را نسبت به حاکمیت خود پذیرفتند. یکی از محدودیت‌های حاکمیت، موضوع میراث فرهنگی طبیعی جهانی است که در ماده ۶ کنوانسیون حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهانی آمده و میراث جهانی (با توجه به شرایطی) را استثنایی بر بخشی از حاکمیت دولت‌ها دانسته است. البته، علاوه بر این، این ماده به نکته‌ای دیگر هم اشاره می‌کند: «ضمن احترام کامل به حاکمیت کشورهایی که میراث فرهنگی و طبیعی ذکر شده در ماده ۱ و ۲ در قلمرو سرزمینی آنها واقع شده و همچنین بدون لطمه زدن به حقوق واقعی مندرج در قوانین ملی درباره این میراث مقرر شده است، دولت‌های عضو این کنوانسیون به رسمیت می‌شناسند که چنین میراثی تشکیل‌دهنده یک میراث جهانی است که برای حفاظت از آن جامعه بین‌الملل وظیفه همکاری دارد».

این ماده به‌خوبی اشاره دارد که موضوع میراث فرهنگی و طبیعی با حاکمیت داخلی مرتبط و

11. Dailysabah. Turkey-Meets-Unesco-Obligations-in-Change-of-Hagia-Sophias-Status, (2020) 13 Jul. <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-meets-unesco-obligations-in-change-of-hagia-sophias-status/news> (20 Jul 2020)

تحت مالکیت دولتهایی است که این میراث در سرزمین آنها واقع شده و تنها نکته، تعیین حدود اختیارات حاکمیت دولتها نسبت به این میراث است که به نظر می‌رسد مطابق مواد دیگر کنوانسیون و همچنین مکاتبات سازمان یونسکو با ترکیه درباره نگرانی‌های این سازمان نسبت به تصمیم ترکیه^{۱۲}، این حدود، حفظ ارزش‌های برجسته جهانی این گونه میراث است؛ یعنی اگر عملی به ارزش‌های برجسته جهانی میراث فرهنگی یا طبیعی ثبت شده در لیست میراث جهانی آسیب وارد کند، جامعه بین‌الملل وظیفه دارد جلوی این آسیب را بگیرد. لازم به ذکر است که حمایت کشورهای موافق با این تصمیم، مبتنی بر عقاید مذهبی و گرایش‌های دینی است که در حقوق بین‌الملل جایگاهی ندارد.

۲.۱. وقف‌نامه سلطان محمد

در رأیی که شورای دولتی ترکیه (دیوان عالی اداری ترکیه) نسبت به درخواست تغییر کاربری ایاصوفیه به مسجد صادر کرد، این گونه بیان شده است: «ایاصوفیه در مالکیت بنیاد سلطان فاتح محمدخان بوده و به عنوان مسجد در اختیار جامعه گذاشته شده است. ایاصوفیه به عنوان مسجد در سند ثبت شده و این قابل تغییر نیست»^{۱۳} و مانع تراشی برای استفاده از اموال غیرمنقول و حقوق متعلق به بنیاد که در اختیار عموم گذاشته شده است، میسر نیست^{۱۴}. بعد از فتح عثمانی، اولین کاری که سلطان محمد دوم انجام داد تغییر کلیسای هاگیا صوفیا به مسجد بود. او در وقف‌نامه خود این طور بیان می‌کند: «این وقفیه مربوطه به ایاصوفیا (هاگیا صوفیا) است. بنابراین هر کسی این وقفیه مربوط به مسجد ایاصوفیه را تغییر دهد یا یک ماده آن را تبدیل و یا ابطال کند یا سعی در تبدیل آن داشته باشد و یا تفسیر نادرست و غلط از آن بکند و قصد خارج کردن مسجد ایاصوفیه از حکم وقفیه آن را داشته باشد، یا اصل آن را تغییر دهد و یا به فروعاتش اعتراض داشته باشد و یا افرادی به کسانی که این قصد را دارند راهنمایی برسانند و یا حتی کمک کنند که به صورت غیرقانونی سعی در تصرف آن شود و سند جعلی درست شود و حق متولی بودن را تقاضا کنند و یا آن را در دفتر باطل ثبت نمایند (به ملکیت خود درآورند). در محضر شما می‌گویم

12. Unesco. <https://en.unesco.org/news/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>, (21 Jul 2020)

13. Franceculture (2020). le Président Erdoğan Ordonne la Reconversion de Sainte-Sophie en Mosquée, 2 Jul. <https://www.franceculture.fr/geopolitique/a-istanbul-la-tres-dispute-sainte-sophie-va-t-elle-etre-reconvertie-en-mosquee> (26 Jul 2020)

۱۴. خبرگزاری آناتولی، دیوان عالی اداری ترکیه مصوبه تبدیل «ایاصوفیه» به موزه را لغو کرد، برگرفته از: <https://xoli.ir/4m> (۳ مرداد ۱۳۹۹)

که مرتکب بزرگ‌ترین گناه شده و گناهان زیادی را انجام داده است. از همین رو، هر کسی این وقفیه را تغییر دهد؛ لعنت خدا و پیامبر و ملائکه و متولیان و لعنت تمام مسلمانان به صورت ابدی بر او و آنها باد. و از عذاب آنها کاسته نشود و روز محشر به صورت‌های آنها نگاه نشود (محروم از لطف پروردگار باشند). هر کسی اینها را شنید و دوباره در صدد تغییر این وقفیه برآمد، گناهش بر گردن کسانی که آن را تغییر دادند خواهد بود و عذاب خدا بر آنها باد»^{۱۵}.

باید توجه داشت که وقف‌نامه سلطان محمد نمی‌تواند قابل استناد باشد، به دلیل اینکه این امر مربوط به حقوق داخلی است و ثانیاً تبدیل آن به موزه از سوی نهادهای قانونی صورت گرفته است.

۳.۱. دفاعیات دولت ترکیه در برابر سازمان یونسکو

در برخی مصاحبه‌ها، مقامات ترکیه‌ای درباره نگرانی‌های سازمان یونسکو (دسترسی فیزیکی به این سایت، ساختار بنا، اموال قابل حمل و مدیریت سایت) بیان داشته‌اند که وضعیت جدید این اثر تاریخی هیچ نقضی را نسبت به کنوانسیون میراث جهانی یونسکو وارد نمی‌کند^{۱۶}. استفاده از هاگیا صوفیا به عنوان مسجد قطعاً نقض پیمان یادشده نیست. همچنین این وضعیت هرگز بر ارزش برجسته جهانی هاگیا صوفیا تأثیر نمی‌گذارد^{۱۷}. یاوز سلیم کوران^{۱۸}، معاون وقت وزیر امور خارجه ترکیه، در مصاحبه با روزنامه دیلی صباح این‌طور اظهار نظر کرده است: «در مورد هاگیا صوفیا، ترکیه به‌طور رسمی از ارزش برجسته جهانی که از طرف جامعه بین‌المللی به آن اختصاص داده شده، آگاه است و بر همین اساس، این بنای تاریخی را از زمان ثبتش در لیست میراث جهانی در ۱۹۸۵ مدیریت کرده است»^{۱۹}. وی همچنین اعلام نمود: «هاگیا صوفیا در سال

15. Haber7 (2020). Bakan Çavuşoğlu'pay Laşmıştı: İşte Sultan Fatih'in Ayasofya Vakfiyesitercümesi, <https://www.haber7.com/guncel/haber/2984397-bakan-cavusoglu-paylasmisti-iste-sultan-fatihin-ayasofya-vakfiyesi-tercumesi/?detay=1> (26 Oct 2020)

16. Dailysabah (2020). Turkey Meets UNESCO Obligations in Change of Hagia Sophia's Status, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-meets-unesco-obligations-in-change-of-hagia-sophias-status/news> (27 Jul 2020)

17. Milliyet (2020). UNESCO'yamaddemadde Ayasofyacevabı, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/unescoya-madde-madde-ayasofya-cevabi> 6257026 (27 Jul 2020)

18. Yavuz Selim Kuran

19. Dailysabah (2020). Turkey Meets UNESCO Obligations in Change of Hagia Sophia's Status, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-meets-unesco-obligations-in-change-of-hagia-sophias-status/news> (27 Jul 2020)

۱۹۸۵ در فهرست میراث جهانی یونسکو به عنوان بخشی از «مناطق تاریخی استانبول» ثبت شده است. ترکیه به عنوان یکی از دولت‌های عضو کنوانسیون مربوط به حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان، کاملاً از وظایف خود نسبت به این کنوانسیون و از ارزش‌های برجسته فرهنگی، تاریخی و معنوی این بنای تاریخی به تمام معنا آگاه است. وی با بیان اینکه اگرچه این کنوانسیون وظایف و مسئولیت‌های خاصی را به عهده کشورهای با میراث جهانی می‌گذارد، اما به منزله نقض حقوق مالکیت و حق حاکمیت آنها نیست. هیچ مانعی برای تغییر عملکرد یک سایت میراث جهانی در کنوانسیون میراث جهانی وجود ندارد»^{۲۰}. او با رد این ادعا که این میراث تاریخی جهانی «پنهان یا نابود خواهد شد»، تأکید کرد که نمادنگاری مذهبی در مجموعه قرن ششم حفظ خواهد شد.

بنابراین از دیدگاه موافقان، این تصمیم ترکیه آسیبی به ارزش‌های تاریخی هاگیا صوفیا که متعلق به تمام بشریت و همه ادیان است، وارد نخواهد آورد. معاون وزیر امور خارجه ترکیه همچنین بیان نمود «همانطور که مرتباً تکرار کرده‌ایم، هاگیا صوفیا بخشی از موقوفات سلطان محمد فاتح به عنوان «مسجدی» است که از سوی خود سلطان در سال ۱۴۶۲ تأسیس شد. هاگیا صوفیا از نظر قانونی یکی از دارایی‌های این موقوفه است و براساس قانون ترکیه در مورد موقوفات، یک ملک موقوفه در درجه اول باید مطابق کارکردی که در سند وقفیه آن تعیین شده است، مورد استفاده قرار گیرد. کوران همچنین اظهار داشت: «هاگیا صوفیا برای همه بازدیدکنندگان از کلیه ادیان و مذاهب در سراسر جهان باز خواهد بود. هرکس قادر خواهد بود بدون خرید بلیط وارد این مکان باشکوه شود». یاوز سلیم کوران، برای جایز شمردن تصمیم ترکیه مبنی بر تغییر کاربری یک بنای ثبت شده در لیست میراث جهانی، به مسجد کوردوبا در اسپانیا اشاره می‌کند که در سال ۱۹۸۴ در فهرست میراث جهانی ثبت شد، این بنا در سال ۱۳۳۶ به کلیسای جامع تبدیل گردید و هنوز هم با همان کارکرد مورد استفاده قرار می‌گیرد»^{۲۱}.

نمونه دیگر تغییر وضعیت میراث جهانی که وی اشاره کرده، کلیسای جامع سنت جان^{۲۲} در

20. Ibid. (27 Jul 2020)

21. Milliyet (2020). UNESCO'yamaddemadde Ayasofyacevabi, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/unescoya-madde-madde-ayasofya-cevabi> 6257026 (27 Jul 2020)

22. Saint John's Co-Cathedral

والتا^{۲۳} است که در سال ۱۹۸۰ در فهرست میراث جهانی یونسکو به‌عنوان مؤلفه‌ای از شهر والتا ثبت شد. این کلیسای جامع در سال ۲۰۰۱ پس از یک فرایند مرمت‌سازی در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ تبدیل به موزه و از کارکرد اصلی خود که مکانی مذهبی بود، خارج شد. کوران تصریح کرد: «این نمونه‌ها نشان می‌دهد که در گذشته، دولت‌ها نیز وضعیت یک میراث فرهنگی درج‌شده در فهرست میراث جهانی را تغییر داده‌اند»^{۲۴}. در این راستا، به صورت مختصر به توضیح این دو بنا می‌پردازیم:

۱.۳.۱. مسجد/ کلیسای کوردوبا

مسجد/ کلیسای جامع کوردوبا^{۲۵} یا مسجد جامع کوردوبا (قرنطه)، که امروزه به نام کلیسای جامع اسونسیون دنوسترا سنیورا^{۲۶} شناخته می‌شود، در منطقه تاریخی اندولوس اسپانیا واقع شده است. نام قدیم این مسجد «حضره» بود. این مسجد را عبدالرحمن اول، از خلفای اموی، در سال ۷۸۶ میلادی بنا نهاد. بعد از تصرف مجدد شهر کوردوبا، در قرن سیزدهم تحت فرمان فردیناند سوم^{۲۷} مسجد جامع کوردوبا به یک کلیسای جامع تبدیل شد. منطقه تاریخی کوردوبا در سال ۱۹۸۴ در لیست جهانی میراث فرهنگی قرار گرفت^{۲۸} و در تاریخ ۱۹۹۴ با توجه به درخواست دولت اسپانیا، کمیته میراث جهانی با گسترش آن، به‌ویژه گسترش مسجد کلیسای جامع و تغییر نام این منطقه به «منطقه تاریخی کوردوبا»^{۲۹} موافقت کرد^{۳۰}. به هر حال، این استدلال ترکیه بیشتر مبتنی بر تحول تاریخی بوده و البته از دیدگاه مخالفان قابل نقد است.

۲.۳.۱. کلیسای جامع سنت‌جان

مجموعه شهر تاریخی والتا که شامل بسیاری از بناهای تاریخی از جمله کلیسای جامع سنت‌جان می‌شود در سال ۱۹۸۰ به‌عنوان میراث جهانی به ثبت رسید. این کلیسای جامع در

23. Valetta

24. Dailysabah (2020). Turkey meets UNESCO obligations in change of Hagia Sophia's status, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-meets-unesco-obligations-in-change-of-hagia-sophias-status/news> (27 Jul 2020)

25. Mezquita-Catedral de Córdoba

26. Catedral de la Asunción de Nuestra Señora

27. Ferdinand III

28. Unesco. <https://whc.unesco.org/en/list/313> (2 Oct 2020)

29. The Historic Centre of Cordoba

30. Unesco. <https://whc.unesco.org/en/decisions/3232> (3 Oct 2020)

اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ بازسازی شد. در سال ۲۰۰۱ بنیادی با عنوان بنیاد کلیسای جامع سنت جان تأسیس گردید که اساسنامه آن حاکی از گسترش این موزه برای آگاهی بیشتر مردم کشور مالت و عموم مردم است.^{۳۱} در سایت ویکی‌پدیا نکته‌ای وجود دارد که «قسمتی از موزه کنونی قبلاً قسمتی از ورودی قبرستان بوده است»^{۳۲}. همچنین در چندین مورد، این موزه گسترش و تغییر یافت؛ تغییراتی همچون ایجاد ورودی جدید برای موزه از داخل خیابان^{۳۳}. لازم به ذکر است که در سایت سازمان یونسکو در بخش کلیسای جامع سنت جان به موزه و تغییرات صورت گرفته در آن اشاره‌ای نشده است.

نکته حائز اهمیت در مورد مسجد/ کلیسای کوردوبا، اظهار نظر معاون وزیر خارجه ترکیه است که صحیح به نظر نمی‌رسد، زیرا این بنا در آن زمان در لیست جهانی به عنوان کلیسا به ثبت رسیده بود. نکته دیگری که باید مورد بررسی قرار گیرد، بحث تغییراتی است که قرار است در ایاصوفیه صورت بگیرد. مطابق بیانات مقامات ترکیه، این تغییرات جزئی هستند و فقط برخی از موزاییک‌های قدیمی که مربوط به زمان اولیه همان هاگیا صوفیه می‌شود، در زمان نماز با پرده یا به وسیله نور^{۳۴} پوشیده خواهند شد، زیرا اسلام نمایش تصاویر مردم در مساجد را منع کرده است و پس از اتمام نماز، موانع برداشته خواهد شد. سخنگوی وقت ریاست جمهوری ترکیه، ابراهیم کالان^{۳۵}، در مصاحبه با شبکه NTV^{۳۶} بیان کرد که برخی از موزاییک‌های سنت ماریا و گابریل^{۳۷} واقع شده به سمت قبله- جهتی که مسلمانان در موقع نماز به آن سمت می‌ایستند- پنهان خواهد شد. اما دیگر موزاییک‌های دوران مسیحی این بنا چون در سمت قبله قرار نگرفته‌اند، مانعی برای نماز مسلمانان نیستند. در خارج از ساعات برگزاری مراسم مذهبی، این

31. Independent (2016). St John's Co-Cathedral Museum Extension Projected to be Completed by 2018, <https://www.independent.com.mt/articles/2016-08-07/local-news/St-John-s-Co-Cathedral-Museum-Extension-projected-to-be-completed-by-2018-6736162065> (26 Jul 2020)

32. https://fr.wikipedia.org/wiki/Co-cath%C3%A9drale_Saint-Jean_de_La_Valette (12 Oct 2020)

33. Maltatoday (2017). St John's Co-Cathedral Museum Closed for Extension and Refurbishment Works, https://www.maltatoday.com.mt/arts/cultural_diary/76058/st_johns_cocathedral_museum_closed_for_extension_and_refurbishment_works#.X4Q2U9AZyU (12 Oct 2020)

34. Smithsonianmag .Turkey Controversially Converts Hagia Sophia From Museum Into Mosque, <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/turkey-turns-hagia-sophia-museum-mosque-drawing-criticism-180975300/> (26 Jul 2020)

35. Ibrahim Kalin

36. Nergis TV Télévision Turque

37. Marie et Gabriel

سایت به روی همه بازدیدکننده‌ها باز و پرده‌ها از روی موزاییک‌های پوشیده‌شده برداشته می‌شوند.^{۳۸} او همچنین در مصاحبه‌ای با خبرگزاری آنادولو گفت که ایاصوفیه می‌تواند شبیه کلیسای جامع نوتردام^{۳۹} فرانسه و کلیسای جامع قلب مقدس بازلیک^{۴۰} عمل کند که به‌طور معمول برای نمازگزاران و بازدید گردشگران آزاد است.^{۴۱}

۴.۱. خواست و اراده مردم ترکیه

یکی از استدلال‌های موافقان مبتنی بر مبانی حقوق عمومی، این است که مسلمانان ترکیه برای بازگشایی مسجد ایاصوفیه کمپین‌هایی برای جمع‌آوری امضا انجام دادند و تجمعاتی نیز در مقابل این مسجد صورت گرفت. به عبارت دیگر، بخش عمده مسلمانان ترکیه خواهان این تغییر بوده‌اند. بر این اساس، باید گفت که خواست و اراده مردم در حقوق بین‌الملل در موضوعات خاصی مانند حق تعیین سرنوشت معتبر است^{۴۲}، اما در مسئله‌ای مانند ایاصوفیه در حقوق بین‌الملل اعتباری ندارد؛ مگر اینکه خواست مسلمانان ترکیه در قالب حقوق فرهنگی - مذهبی مطرح شود.

۵.۱. عدم تأثیر تغییر کاربری‌های ایاصوفیا بر ارزش‌های برجسته جهانی این بنا

شهر استانبول به لحاظ استراتژیک در شبه جزیره بسفر بین بالکان و آناتولی، دریای سیاه و مدیترانه واقع شده و به‌طور پیاپی پایتخت امپراتوری روم شرقی و امپراتوری عثمانی بوده و بیش از ۲۰۰۰ سال با وقایع مهم در تاریخ سیاسی، تاریخ دینی و تاریخ هنری همراه بوده است. ارزش برجسته جهانی شهر استانبول در شاهکارهای منحصر به فرد معماری است که منعکس‌کننده

38. i24news. Turquie: des Mosaïques Chrétiennes de Sainte-Sophie Recouvertes Pendant les Prières Musulmanes <https://www.i24news.tv/fr/actu/international/moyen-orient/1595235489-turquie-des-mosaïques-chrétiennes-de-sainte-sophie-recouvertes-pendant-les-prieres-musulmanes> (26 Jul 2020)

39. Notre-Dame Cathedral

40. Sacré-Cœur basilica

41. Smithsonianmag. Turkey Controversially Converts Hagia Sophia From Museum Into Mosque, <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/turkey-turns-hagia-sophia-museum-mosque-drawing-criticism-180975300/> (26 Jul 2020)

۴۲. برای نمونه، ر.ک. مهشید آجلی لاهیجی، و مسعود احسن‌نژاد، «آثار استمرار اشغال فلسطین نسبت به دولت‌های ثالث؛ مواضع احتمالی دیوان بین‌المللی دادگستری»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ش ۳۴ (۱۴۰۳)، ص ۲؛ علی‌اکبر ترمان و سیدحسین ملکوتی، «تأملی بر مفهوم حق رأی با رویکرد ارتقای مبانی نظری حق انتخاب شدن اعضای شوراهای اسلامی شهر و روستا در پرتو قانون اساسی»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ش ۳۱ (۱۴۰۲)، ص ۸۳.

تلاقی اروپا و آسیا در طی قرون متمادی است که به واسطهٔ نبوغ و خلاقیت معماران بیزانس و عثمانی شکل گرفته و در افق متمایز و مشخص استانبول ساخته شده است و شامل هاگیا صوفیا می‌شود که گنبد پهناور آن منعکس‌کنندهٔ مهارت معماری و تزئینات مربوط به قرن ششم است. بنای ایاصوفیه (هاگیا صوفیا) همراه با دیگر بناها، تحت عنوان منطقهٔ تاریخی شهر استانبول در سازمان یونسکو به ثبت رسیده است.

طبق نظام سازمان یونسکو، برای اینکه یک اثر فرهنگی یا طبیعی در لیست میراث جهانی این سازمان ثبت شود، باید شرایط و معیارهای بیان‌شدهٔ سازمان یونسکو را دارا باشد. در اینجا به معیارهای مربوط به منطقهٔ تاریخی استانبول از جمله هاگیا صوفیا اشاره خواهد شد.

۱.۵.۱. معیارهای انتخاب هاگیا صوفیا در لیست میراث جهانی

براساس معیارهای جهانی یونسکو، شاخص‌های متعددی برای ورود میراث‌های جهانی به این لیست وجود دارد که تقریباً بخش عمدهٔ آنها در مورد این بنا صدق می‌کند؛ از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) معیار نخست اینکه نمایانگر شاهکاری از نبوغ و خلاقیت انسان باشد. مناطق تاریخی استانبول شامل بناهایی است که شاهکارهای بی‌نظیر معماری دورهٔ بیزانس و عثمانی شمرده می‌شوند، مانند هاگیا صوفیا که در سال ۵۳۲-۵۳۷ از سوی آنتموا آف ترالس^{۴۳} و ایزیدوروس آف میلهتوس^{۴۴} طراحی شد.

ب) معیار دوم اینکه نشانگر یک تبادل مهم از ارزش‌های انسانی در محدودهٔ زمانی مشخص و در منطقه‌ای فرهنگی از جهان از جنبهٔ پیشرفت‌های معماری، تکنولوژیکی، هنرهای یادبود، پلان شهری یا طراحی منظره باشد. در طول تاریخ، بناهای تاریخی در استانبول تأثیر قابل توجهی در توسعهٔ معماری، هنرهای یادبود و سازماندهی فضای بناها- هم در اروپا و هم در خاور نزدیک- داشته است. بر این اساس، ۶۶۵۰ متر دیوار زمینی تئودوسیوس دوم^{۴۵} با خط دفاعی دوم خود که در سال ۴۴۷ ساخته شد، یکی از منابع برجسته در معماری نظامی بود؛ هاگیا صوفیا

43. Anthemios of Tralles

44. Isidoros of Miletus

45. Theodosius II

هم به الگویی برای تمامی مجموعه کلیساها و مساجد بعدی تبدیل شد و طراحی موزاییک کاخ‌ها و کلیساهای کنستانتینوپول^{۴۶} (قسطنطنیه) بر هر دو هنر شرقی و غربی تأثیر گذاشت.

ج) معیار سوم اینکه دربرگیرنده شهادت بی‌نظیر یا استثنایی از یک سنت فرهنگی یا تمدنی موجود یا ازبین‌رفته باشد. استانبول از طریق تعداد بسیاری از نمونه‌های بی‌نظیر از طیف گسترده از انواع ساختمان‌ها و برخی آثار هنری مرتبط، دربرگیرنده شهادت یگانه از تمدن‌های بیزانس و عثمانی است. این مجموعه‌ها شامل استحکامات، کلیساها و کاخ‌هایی با موزاییک و نقاشی‌هایی با آبرنگ، مخزن‌های تاریخی، مقبره‌ها، مساجد، مدارس مذهبی و حمام‌ها است.

د) معیار چهارم اینکه نمونه برجسته از نوع بنا، مجموعه معماری یا تکنولوژی یا چشم‌اندازی باشد که مراحل مهم تاریخ بشر را نشان می‌دهد. استانبول دربردارنده مجموعه‌ای برجسته از بناهای تاریخی، آثار معماری و فنی است که مراحل بسیار متمایز تاریخ بشر را نشان می‌دهد؛ به‌ویژه کاخ توپکاپی و مجموعه مسجد سلیمانیه با کاروانسرا، مدارس مذهبی، مدرسه پزشکی، کتابخانه، حمام‌ها، آسایشگاه‌ها و مقبره‌های امپراطوری، نمونه‌ای عالی از مجموعه کاخ‌ها و مجتمع‌های مذهبی دوره عثمانی شمرده می‌شوند.

در دو معیار یک و دو، نام ایاصوفیه ذکر شده و در معیارهای سه و چهار به‌نظر می‌رسد به‌طور ضمنی به آن اشاره شده است. طبق اظهارات مقامات ترکیه مبنی بر انجام تغییرات جزئی همچون پوشاندن بعضی از موزاییک‌ها یا تعطیلی موزه برای مدت کوتاهی برای انجام مراسم دینی و همچنین بررسی معیارهای ارزش برجسته جهانی اختصاص داده شده است. به‌نظر می‌رسد این تغییرات خللی به ارزش‌های برجسته جهانی این بنا وارد نمی‌سازد.

۲. دیدگاه مخالفان؛ عدم امکان تغییر کاربری کلیسا به مسجد

در اعتراض به تصمیم ترکیه، کشورهای امریکا، یونان، فرانسه، قبرس، امارات و نهادهایی همچون اتحادیه اروپا، کلیسای ارتدکس روسیه، شورای کلیسای یونان، دانشگاه الأزهر مصر، پاپ فرانسیس - رهبر کاتولیک‌های جهان - از این موضوع ابراز تاسف کرده و به دولت ترکیه انتقادهایی داشته‌اند. برخی از این دولت‌ها و نهادها به موضوع احترام کلیسا و منجر شدن

به تیرگی روابط بین مسلمان‌ها و مسیحیان و برخی دیگر به نکته تعهدات بین‌المللی ترکیه اشاره کرده‌اند. صرف نظر از احتمال سیاسی بودن برخی از اظهار نظرها، منتقدان در تغییر کاربری موزه ایاصوفیه به دلایلی استناد کرده‌اند که به ذکر آنها می‌پردازیم:

۱.۲. حقوق بشر و حفظ مکان‌های مقدس

یکی از تجلی‌های حق اساسی آزادی دین، تأسیس و دسترسی آزاد به مکان‌های پرستش و قبرستان‌ها است. در اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۸ و همچنین ماده ۱۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی بیان شده است: «هر شخصی حق دارد از آزادی اندیشه، وجدان و دین بهره‌مند شود. این حق مستلزم آزادی تغییر دین یا اعتقاد و همچنین آزادی اظهار دین یا اعتقاد، در قالب آموزش دینی، عبادت‌ها و اجرای آیین‌ها و مراسم دینی به‌تنهایی یا به صورت جمعی، به‌طور خصوصی یا عمومی است». تقدس بعضی از مکان‌ها و همچنین دلبستگی به عبادتگاه‌ها، موضوعی است که بیشتر یک رویکرد ذهنی را دربر دارد. حتی تعاریف اماکن مقدس^{۴۷} می‌تواند از نظر تاریخی در بین افراد جامعه و گروه‌های فرهنگی آن متفاوت باشد و تمامی ادیان، خواه یکتاپرست باشند یا نه، دارای مکان‌های مقدس هستند. سؤال مهم این است که معنای اماکن مقدس چیست؟

از دیدگاه جغرافی‌دان فرانسوی، ژان مارک پینه^{۴۸}، مکان مقدس بر روی زمین مکانی است که ارتباط بین انسان و معبود را تضمین می‌کند. وی برای تعریف خود چند شاخصه و معیار مشخص می‌نماید.^{۴۹} در عرف بین‌المللی، مکان‌های مقدس، مکان و سایت‌هایی هستند که در محدوده جغرافیایی خاصی واقع شده‌اند و یک یا چند دین یا مذهب آن را مقدس می‌دانند. مکان‌های مقدس یا ساخته بشر هستند، مثل کلیساها، معابد و قبرستان‌ها و یا پدیده‌های طبیعی‌اند، مانند درختان، رودخانه‌ها، تپه‌ها و جنگل‌ها.^{۵۰}

علاوه بر عرف، در اسناد بین‌المللی در خصوص مکان‌های عبادت، در اعلامیه ۱۹۸۱ مجمع

47. Holy Places

48. Jean-Marc Pinet

49. Marshall J. Breger, Yitzhak Reiter and Others (2012). Sacred Space in Israel and Palestine, 1st ed. Routledge, USA and Canada, p. 130

۵۰. سید محمدعلی هاشمی، «مکان‌های مقدس در آموزه‌های اسلامی و حقوق بین‌الملل»، میقات حج، ش ۹۳ (۱۳۹۴)، ص ۳۴.

عمومی سازمان ملل متحد با عنوان بیانیه رفع هرگونه عدم تحمل و تبعیض بر اساس مذهب و عقیده در ماده ۶ بند «الف» این‌گونه آمده است: «مطابق با ماده ۱ این بیانیه و بندهای ماده ۱، پاراگراف ۳، حق آزادی اندیشه، وجدان، دین یا اعتقاد، شامل آزادی‌های زیر می‌شود {عبادت یا اجتماع در ارتباط با یک دین یا عقیده، و ایجاد و حفظ مکان‌هایی برای این اهداف}»^{۵۱}.

همچنین تفسیر عمومی شماره ۲۲ بند ۴ ماده ۱۸^{۵۲} کمیته حقوق بشر در مورد کلمه پرستش و نیایش^{۵۳} این‌چنین است: «حق ابراز دین و عقیده» در مفهوم کلمه پرستش و نیایش، به مراسم و اعمال آیینی که ارتباط با ابراز مستقیم اعتقادات دارد و همچنین رویه گوناگون دیگر مانند ساختن مکان‌های پرستش و نیایش و... توسعه پیدا می‌کند. موضوع احترام و حفظ مکان‌های مقدس ادیان و مذاهب در شاخه‌های دیگر حقوق بین‌الملل هم مانند حقوق بشردوستانه تحت عنوان حفظ مکان‌های تاریخی و مذهبی نیز تأکید شده است.

منتقدان به تصمیم ترکیه مبنی بر تغییر کاربری ایاصوفیه، معتقدند که این تصمیم موجب اهانت به کلیسا و همچنین سلب حقوق مذهبی مسیحیان است. در مورد این انتقاد، لازم به ذکر است که اگر منظور حقوق مذهبی منتقدان، انجام مراسمات دینی باشد، این امر مربوط به چند قرن گذشته و زمان پادشاهی سلطان محمد است که بعد از تغییر کلیسا به مسجد، مسیحیان دیگر نتوانستند مراسمات مذهبی در ایاصوفیه برگزار کنند. اگر منظور منتقدان، حفظ و احترام به کلیسا و اجازه ورود مسیحیان به آن باشد، طبق اظهارات مقامات ترکیه، ترکیه مانند قبل از ایاصوفیه محافظت خواهد کرد و مسیحیان در غیر از اوقات مراسم اسلامی می‌توانند وارد موزه شوند. در مقابل، مسلمانان ترکیه نیز ادعای نقض حقوق مذهبی خود را دارند. علاوه بر این، استدلال دیگری که می‌توان مطرح نمود این است که ثبت جهانی یک مکان علاوه بر حفاظت فیزیکی از سوی دولت، تأثیری بر ارزش‌های معنوی پیرامون بنا نخواهد داشت.

۲.۲. سازمان یونسکو و کنوانسیون حفظ میراث‌های جهانی

هدف سازمان یونسکو طبق اساسنامه آن، کمک به ایجاد صلح و امنیت از راه ارتقای

51. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ReligionOrBelief.aspx> (26 oct 2020)

52. CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)

53. Worship

همکاری در بین ملت‌ها از طریق آموزش، علم و فرهنگ به منظور احترام جهانی بیشتر به عدالت، حاکمیت قانون، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی است که برای تمام مردم دنیا بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب، در منشور ملل سازمان متحد ذکر شده است. این سازمان از طریق بیانیه‌ها، توصیه‌نامه‌ها و کنوانسیون‌ها، دولت‌ها را برای نیل به مقاصدشان راهنمایی می‌کند.

یکی از این حوزه‌های کاری سازمان یونسکو، حفاظت از میراث‌های تاریخی و طبیعی است که از نظر جهانی دارای ارزش‌های برجسته‌ای هستند. برای تحقق این امر، کنفرانس عمومی این سازمان در هفتمین نشست خود به تاریخ ۱۷ اکتبر تا ۲۱ نوامبر ۱۹۷۲ در شهر پاریس به تصویب کنوانسیون تحت عنوان حفاظت از میراث فرهنگی طبیعی جهانی^{۵۴} اقدام کرد.

دبیر کل سازمان یونسکو در مورد تصمیم ترکیه مبنی بر تغییر کاربری موزه ایاصوفیه به مسجد، در گفتگویی با نماینده ترکیه در سازمان یونسکو، ضمن اظهار تأسف از تصمیم ترکیه بدون بحث و اطلاع قبلی، خواستار حفظ ارزش این میراث جهانی شده است. وی افزود: هاگیا صوفیا، بخشی از مناطق تاریخی استانبول است که در فهرست میراث جهانی یونسکو درج شده است. «هاگیا صوفیا، یک شاهکار معماری و گواهی بی‌نظیر از تعامل بین اروپا و آسیا در طول قرن‌ها است. موقعیت آن به عنوان یک موزه نشان‌دهنده طبیعت جهانی میراث آن است و آن را به سمبل قدرتمندی برای گفتگو تبدیل می‌کند». تصمیم ترکیه مبنی بر تبدیل آن به مسجد موجب نگرانی در تغییر ارزش جهانی این بنا شده است. دبیر کل سازمان یونسکو به دولت‌ها یادآور شد در صورتی که به تغییراتی در سایت‌های ثبت‌شده در لیست میراث جهانی نیاز باشد، ملزم هستند که اطمینان حاصل کنند از اینکه این تغییرات تأثیری بر ارزش‌های برجسته جهانی این مکان یا بناها نمی‌گذارد و نیز این تغییرات باید مورد بررسی قرار گیرد. مشارکت مؤثر، فراگیر و عادلانه جوامع و سایر ذی‌نفعان نسبت به این‌گونه اماکن با هدف حفظ و انتقال این میراث برجسته و مهم، ضروری است.

هدف از این ضرورت، محافظت و انتقال ارزش‌های برجسته میراث جهانی به نسل‌های آینده است و این امر همان چیزی است که روح و ذات کنوانسیون میراث جهانی به آن اشاره دارد.

54. Convention Concerning The Protection of the World Cultural and Natural Heritage

سازمان یونسکو طی چندین نامه نگرانی‌های خود را به اطلاع جمهوری ترکیه رسانده، خواستار گفتگوی بدون وقفه با ترکیه شده است، تا از آثار مخرب این تصمیم بر ارزش جهانی این میراث استثنایی جلوگیری کند. توقف هرگونه اقدام اجرایی بدون گفتگوی قبلی با این سازمان امری مهم است، چون امکان دارد دسترسی فیزیکی به این سایت، ساختار بنا، اموال قابل حمل و مدیریت سایت را تحت تأثیر قرار دهد. چنین اقداماتی می‌تواند نقض قوانین ناشی از کنوانسیون میراث جهانی ۱۹۷۲ تلقی شود.^{۵۵} نکته قابل تأمل و مهم در خصوص این بیانیه اعتراض‌آمیز، توجه به مقررات کنوانسیون میراث فرهنگی طبیعی و موضوع ارزش‌های برجسته جهانی است.

۱.۲.۲. کنوانسیون حفظ میراث فرهنگی و طبیعی جهانی

کنوانسیون حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهانی، معاهده‌ای است که در سال ۱۹۷۲ از سوی یونسکو تصویب شد و هدف از آن حفظ سایت‌ها و بناهایی است که دارای ارزش‌هایی برجسته برای تمام بشریت هستند. لازم به ذکر است که ترکیه در ۱۶ مارس ۱۹۸۳ به این کنوانسیون ملحق و آن را تصویب کرده است. این کنوانسیون همان‌طور که از عنوانش پیداست به دو میراث فرهنگی و طبیعی می‌پردازد. ماده اول کنوانسیون به موضوع میراث فرهنگی و مصادیق آن اختصاص دارد. با توجه به کنوانسیون حاضر:

- بناها؛ شامل آثار معماری، مجسمه‌ها یا نقاشی‌های یادبود، عناصر یا سازه‌هایی با ماهیت باستان‌شناسی، کتیبه‌ها، غارهای سکونت و مجموعه‌ای از ویژگی‌ها که از نظر تاریخی، هنری یا علمی از ارزش برجسته جهانی برخوردارند.
- مجموعه‌ای از ساختمان‌ها؛ شامل بناهای جداگانه یا به هم پیوسته که به دلیل معماری، هم‌جنس بودن یا قرار گرفتن در یک چشم‌انداز، از نظر تاریخی، هنر یا علوم، از ارزش جهانی برخوردار هستند.
- سایت‌ها؛ شامل آثار انسانی یا آثار ترکیبی از هنر انسان و طبیعت، و مناطقی از جمله سایت‌های باستان‌شناسی که از منظر تاریخی، زیباشناسی، مردم‌شناسی یا انسان‌شناسی دارای ارزش برجسته جهانی هستند.

55. Unesco (2020). <https://en.unesco.org/news/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>, (26 Jul 2020).

یکی از مواد مهم کنوانسیون، ماده ۴ است که به نکته‌ای کلیدی اشاره دارد: «هر کشور عضو این کنوانسیون متعهد می‌شود (وظیفه دارد) به تضمین شناسایی، محافظت، مراقبت، معرفی و ارائه و همچنین انتقال میراث فرهنگی و طبیعی بیان‌شده در ماده ۱ به نسل‌های آینده». عبارت استفاده‌شده در این ماده، The Duty of Ensuring the Identification و در زبان فرانسه L'obligation D'assurer Identification است. آنچه از این عبارت استنباط می‌شود، لزوم حفظ هویت میراث فرهنگی و طبیعی است و ممکن است تصور شود که تصمیم ترکیه در تضاد با این ماده است. البته طی مکاتباتی با فرانسیسکو فرانچیونی^{۵۶}، در مورد تفسیر این ماده از وی سؤال شد، اما در جواب، او بیان کرد که موضوع اصلی در بحث تصمیم ترکیه، این ماده نیست و نکاتی را گوشزد نمود که در ادامه بیان می‌شود.

در بند ۱ ماده ۶، علاوه بر بیان اینکه میراث فرهنگی و طبیعی جهانی تحت حاکمیت ملی دولت‌ها قرار دارد، بر تعهد جامعه بین‌الملل نسبت به حفاظت و مراقبت از این میراث نیز تأکید شده است. بند ۲ از ماده ۶ از تعهد دولت‌های عضو کنوانسیون در کمک به شناسایی، محافظت و مراقبت و معرفی میراث فرهنگی و طبیعی معرفی‌شده در پاراگراف ۲ و ۴ ماده ۱۱ سخن به میان می‌آورد؛ البته در صورتی که دولتی که میراث در سرزمینش واقع شده است، درخواست کند. علاوه بر این، مطابق بند ۳ ماده ۶، دولت‌ها متعهد هستند از هر گونه اقدامی که ممکن است به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به میراث فرهنگی طبیعی یادشده در مواد ۱ و ۲ لطمه وارد سازد، جلوگیری نمایند.

بند ۱ ماده ۲۷: کشورهای عضو این کنوانسیون تلاش خواهند کرد که با تمام امکانات و به‌ویژه با برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی، روحیه تقدیر و احترام مردم خود را نسبت به میراث فرهنگی و طبیعی یادشده در مواد ۱ و ۲ این کنوانسیون تقویت کنند.

لازم به ذکر است که خود متن کنوانسیون به موضوع اطلاع دادن به سازمان قبل از انجام هرگونه تغییر اشاره نمی‌کند و این بحث در دستورالعمل‌های عملیاتی برای اجرای کنوانسیون

۵۶. Francesco Francioni، متخصص در زمینه میراث فرهنگی بین‌المللی، نویسنده کتاب تفسیری بر کنوانسیون ۱۹۷۲ میراث فرهنگی و نیز از افرادی که در جلسات شکل‌گیری این کنوانسیون حضور داشتند و از کسانی که در تهیه پیش‌نویس کنوانسیون‌ها در سازمان یونسکو صاحب‌نظر هستند.

میراث فرهنگی جهانی در پاراگراف‌های ۱۶۳ تا ۱۶۸ و ۱۷۲ بیان شده که از نظر فرانسیسکو فرانچیونی موضوع مهم همین است. وی در مکاتبه این‌چنین بیان نمود: «مطابق با نظام کمیته میراث جهانی، هیچ کشوری مجاز به تغییر اساسنامه یک بنای ثبت‌شده در لیست میراث جهانی بدون گفتگوی قبلی با نهادهای حاکم بر یونسکو و همچنین کمیته میراث جهانی نیست و دولت ترکیه به صورت یک‌جانبه عمل کرده و این عمل ممکن است ارزش‌های برجسته جهانی این بنا را تحت تأثیر قرار دهد».^{۵۷}

۲.۲.۲. ارزش‌های برجسته جهانی

میراث درحقیقت شامل هر آن چیزی می‌شود که مربوط به نسل‌های گذشته در تمام ابعاد زندگی بشری است.^{۵۸} معیار اساسی ثبت یک سایت یا بنای تاریخی در فهرست میراث جهانی «ارزش برجسته جهانی»^{۵۹} است؛ همان‌طور که در کنوانسیون میراث جهانی یونسکو در ۱۹۷۲ به آن اشاره شده است. اصطلاح ارزش برجسته جهانی، برای اولین بار در مقدمه کنوانسیون ۱۹۷۲، و همچنین در جای‌جای کنوانسیون و در مواد ۱، ۲، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۵ و ۱۹ ذکر شده است. این اصطلاح دو بار در مقدمه کنوانسیون این‌گونه آمده است: «با توجه به بزرگی و سنگینی خطرهای جدیدی که آنها (میراث فرهنگی و طبیعی) را تهدید می‌کند، برعهده اکثریت جامعه جهانی است که با اعطای کمک‌های جمعی در حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی که از ارزش برجسته جهانی برخوردار هستند، شرکت نمایند» و «با توجه به اهداف ذکرشده، اتخاذ مقررات جدید در قالب یک کنوانسیون که ایجادکننده یک سیستم مؤثر و دائمی که مبتنی بر روش‌های علمی نوین سازمان‌یافته باشد، در حمایت جمعی از میراث فرهنگی و طبیعی دارای ارزش‌های برجسته جهانی، ضروری است».

عدم تعریف این اصطلاح در کنوانسیون و همچنین در دستورالعمل‌های عملیاتی کنوانسیون، برای مدتی به اختلافات مهمی بین دو سازمان غیردولتی، شورای بین‌المللی ابنیه و محوطه‌ها^{۶۰}

۵۷. فرانسیسکو فرانچیونی (۲۷ ژوئیه ۲۰۲۰). مکاتبه از طریق ایمیل.

۵۸. علی مشهدی، «تأملی بر رویکردهای حمایت از میراث فرهنگی از منظر فقه حکمتی»، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ش ۱۰ (۱۳۹۴)، ص ۱۲۸.

59. Outstanding Universal Value

60. ICOMOS

بخش فرهنگی و اتحادیه جهانی حفاظت^{۶۱} بخش طبیعی که در کنوانسیون به عنوان نهادهای مشاوره‌ای ذکر شده بودند، منجر شد^{۶۲}. برای رفع این مشکل، این اصطلاح در دستورالعمل‌های عملیاتی کنوانسیون میراث جهانی به مرور زمان تبیین شد. در آخرین دستورالعمل‌های عملیاتی که در ۲۰۱۹ صادر شد، ارزش‌های برجسته جهانی این طور تعریف شده است: «اهمیت فرهنگی یا طبیعی‌ای که به حدی استثنایی و ویژه هستند که از مرزهای ملی فراتر می‌روند و برای نسل‌های حال و آینده کل بشریت از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. به همین ترتیب، محافظت دائمی از این میراث از اولویت‌های ویژه جامعه جهانی است^{۶۳}. این کنوانسیون درصدد محافظت از تمامی میراث باارزش و اهمیت نیست، بلکه فقط برای حفاظت از فهرست انتخابی از میراث‌های برجسته از دیدگاه بین‌المللی است.

به نظر می‌رسد اصطلاح ارزش‌های برجسته جهانی اگرچه تعریف شده، اما همچنان مبهم است. شاید بتوان در کنار معیارهای مطرح‌شده کمیته میراث جهانی در خصوص قرار دادن میراثی در لیست میراث جهانی، معنای دقیق‌تری از آن به دست آورد.

با قرار دادن تعریف بیان‌شده از ارزش‌های برجسته جهانی در کنار معیارهایی که پیش‌تر بیان شد، تاحدودی مفهوم دقیق‌تری از این ارزش‌ها به دست آمد و به نظر می‌رسد تغییراتی که به این معیارها خلل وارد نکند مجاز است؛ اگرچه نیاز به اطلاع و گفتگوی قبلی با نهادهای مربوطه دارد. هرچند همان‌گونه که قبلاً برخی پژوهشگران تحلیل نموده‌اند: «بررسی تحلیلی اسناد، معاهدات بین‌المللی و رویه دولت‌ها، بیانگر این واقعیت است که ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی، حاکمیت سرزمینی دولت‌ها را از جنبه‌های متعددی همچون اختیار دولت‌ها در تعریف و شناسایی معیارها و مصادیق میراث فرهنگی، صلاحیت کیفری انحصاری دولت‌ها، اجرای طرح‌ها و پروژه‌های شهری و منطقه‌ای و اعمال اصل سنتی حاکمیت سرزمینی دولت‌ها بر اموال واقع در قلمرو خود، محدود کرده و نقض تعهدات بین‌المللی ناشی از آن مسئولیت بین‌المللی دولت را در پی دارد»^{۶۴}.

61. IUCN

62. Henry Cleere, The Concept of 'Outstanding Universal Value' in the World Heritage Convention. Conservation and Management of Archaeological Sites, Vol. 1, (1996), p. 227.

63. The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2019, Paragraph 49.

۶۴ فضل‌الله، فروغی و همکاران، «پیامدهای ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی یونسکو بر اعمال حاکمیت و مسئولیت دولت‌ها»، مطالعات راهبردی، ش ۸۸ (۱۳۹۹)، ص ۱۸۱.

نتیجه

کلیسای ایاصوفیه بخشی از بنای کنونی ایاصوفیه است و در زمان سلطان محمد و دیگر حکمرانان مرمت و توسعه یافت و تبدیل به مسجد شد. با توجه به ماده ۶ کنوانسیون ۱۹۷۲، تصمیم ترکیه مبنی بر حق حاکمیتی خود است. اما استناد به وقف‌نامه سلطان محمد از نظر حقوق بین‌الملل مسموع نیست. مسیحیان تقریباً از زمان تبدیل این مکان به مسجد از سوی سلطان محمد، اجازه انجام مراسمات عبادی را نداشتند و این موضوع جدید و مربوط به زمان ترکیه فعلی نیست. در مقابل، مسلمانان ترکیه نیز خواستار حقوق مذهبی و فرهنگی خود هستند. در بحث احترام به مکان مقدس و مذهبی، طبق اذعان بسیاری از مسئولان ترکیه این بنا قرار است همان‌طور که بوده است حفظ شود و نباید آثاری از آن کم یا از بین برده شود و مسیحیان حق ورود و بازدید از آن را دارند.

بر اساس اظهارات مقامات ترکیه، به نظر می‌رسد نگرانی‌های سازمان یونسکو قابل رفع است و حتی با رایگان کردن ورودی این مسجد، حسن نیت ترکیه نسبت به دسترسی فیزیکی به سایت ثابت می‌شود. در مورد نقض کنوانسیون به نظر می‌رسد ترکیه نقضی به آن وارد نساخته است. با توجه به بررسی معیارهای اختصاص داده شده به هاگیا صوفیا و همچنین اظهارات مقامات ترکیه مبنی بر آگاهی به وظایف خود نسبت به کنوانسیون، و حفظ هاگیا صوفیا مانند گذشته و اعمال برخی تغییرات جزئی همچون پوشاندن برخی از موزاییک‌ها با پرده یا نور، ارزش‌های برجسته جهانی این بنا تحت تأثیر قرار نخواهد گرفت. تغییر در کاربری یا توسعه یا تغییر نام بنا، امری است که در مورد بناهای ثبت شده در لیست میراث فرهنگی اتفاق افتاده است؛ مانند کلیسای جامع سنت جان شهر والتا در کشور مالت و همچنین مسجد کلیسای جامع کوردوبا در اسپانیا. حتی در صورت نبود پرونده‌های مشابه مبنی بر تغییر یا توسعه کاربری بنای ثبت شده در لیست میراث جهانی، با بررسی معیارهای ارزش‌های برجسته جهانی ایاصوفیه، تغییر کاربری این بنا موجب از بین رفتن ارزش‌های برجسته جهانی آن نخواهد شد. تنها ایراد و اشکالی که متوجه ترکیه است، عدم اطلاع قبلی ترکیه به سازمان یونسکو مبنی بر تغییر کاربری موزه است. تخلف ترکیه در این امر محرز است، اما به نظر می‌رسد این تخلف به معنای تحت تأثیر قرار دادن ارزش‌های برجسته جهانی این بنا نیست و نیاز به بررسی در کمیته میراث جهانی دارد.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

۱. آجلی لاهیجی و احسن نژاد، مسعود (۱۴۰۳). آثار استمرار اشغال فلسطین نسبت به دولت‌های ثالث؛ مواضع احتمالی دیوان بین‌المللی دادگستری. *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۱۵ (۳۴)، ۲۸-۱. Doi: 10.22034/law.2024.58212.3314
۱. ترمان، علی اکبر و ملکوتی، سیدحسین (۱۴۰۲). تأملی بر مفهوم حق رأی با رویکرد ارتقای مبانی نظری حق انتخاب شدن اعضای شوراهای اسلامی شهر و روستا در پرتو قانون اساسی. *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۱۴ (۳۱)، ۸۳-۱۱۱. Doi: 10.22034/law.2023.40448.3046
۲. فروغی، فضل‌الله؛ صادقی، محمدهادی و غنی، کیوان (۱۳۹۹). پیامدهای ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی یونسکو بر اعمال حاکمیت و مسئولیت دولت‌ها، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۳ (۲)، ۱۸۱-۲۱۲.
۳. *خبرگزاری صدا و سیما* (۱۳۹۹). ادامه هشدارهای بین‌المللی درباره تغییر کاربری ایاصوفیه استانبول. ایریب نیوز. برگرفته از <https://www.iribnews.ir/fa/news/2759196> (۱۳۹۹، ۳ مرداد)
۴. *خبرگزاری آنا تولی* (۱۳۹۹). دیوان عالی اداری ترکیه مصوبه تبدیل «ایاصوفیه» به موزه را لغو کرد، برگرفته از <https://xoli.ir/4m> (۱۳۹۹، ۳ مرداد)
۵. رزوی نیوز (۱۳۹۹). اقدام اردوغان در تبدیل «ایاصوفیا» به مسجد، روابط اسلام و مسیحیت را تخریب می‌کند؟. برگرفته از <https://www.razavi.news/fa/report/58336> (۱۳۹۹، ۱ مرداد)
۶. مشهدی، علی (۱۳۹۴). تأملی بر رویکردهای حمایت از میراث فرهنگی از منظر فقه حکومتی، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۶ (۱۰)، ۱۴۴-۱۲۷.
۷. هاشمی، سید محمدعلی (۱۳۹۴). مکان‌های مقدس در آموزه‌های اسلامی و حقوق بین‌الملل، *میقات حج*، ۲۴ (۹۳)، ۴۳-۲۱.

ب) لاتین

8. CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion).
9. Cleere, Henry. The Concept of 'Outstanding Universal Value' in the

- World Heritage Convention. Conservation And Management of Archaeological Sites, Volume 1.1996.
10. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.
 11. Marshall J. Breger, Yitzhak Reiter and Others. Sacred Space in Israel and Palestine, 1nd ed. (Routledge, USA and Canada. 2012).
 12. The Operational Guidelines for the Implementation Of the World Heritage Convention 2019 Paragraph 49.
 13. Dailysabah (2020). Turkey Meets UNESCO Obligations in Change of Hagia Sophia's status, Jul 13. <https://www.dailysabah.com/politics/-turkey-meets-unesco-obligations-in-change-of-hagia-sophias-status/news> (20 Jul, 2020).
 14. Unesco (2020). <https://en.unesco.org/news/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>, (21 Jul, 2020).
 15. Franceculture (2020). le Président Erdoğan Ordonne la Reconversion de Sainte-Sophie en mosquée, 2 Jul. <https://www.franceculture.fr/geopolitique/a-istanbul-la-tres-dispute-sainte-sophie-va-t-elle-etre-reconvertie-en-mosquee> (26 Jul, 2020)
 16. Haber7 (2020). Bakan Çavuşoğlu paylaştı: İşte Sultan Fatih'in Ayasofya Vakfiyesitercümesi, <https://www.haber7.com/guncel/haber/-2984397-bakan-cavusoglu-paylasmisti-iste-sultan-fatihin-ayasofya-vakfiyesi-tercumesi/?detay=1> (26 Oct, 2020).
 17. Milliyet (2020). UNESCO'ya maddemadde Ayasofya cevabı, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/unescoya-madde-madde-ayasofya-cevabi> 6257026 (Jul 27, 2020).
 18. Unesco. <https://whc.unesco.org/en/list/313> (2 Oct, 2020).
 19. Unesco. <https://whc.unesco.org/en/decisions/3232> (3 Oct, 2020).
 20. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ReligionOrBelief.aspx> (26 Oct, 2020).
 21. Independent (2020). St John's Co-Cathedral Museum Extension Projected to be Completed by 2018, <https://www.independent.com.mt/articles/2016-08-07/local-news/St-John-s-Co-Cathedral-Museum-Extension-projected-to-be-completed-by-2018-6736162065> (26 Jul, 2020).
 22. https://fr.wikipedia.org/wiki/Co-cath%C3%A9drale_Saint-Jean_de_La_Valette (12 octobre 2020).
 23. Maltatoday (2017). St John's Co-Cathedral Museum Closed for Extension and Refurbishment Works, <https://www.maltatoday.com.mt/>

- arts/cultural_diary/76058/st_johns_cocathedral_museum_closed_for_extension_and_refurbishment_works#.X4Q2U9AzYdU(12oct, 2020).
- 24.Smithsonianmag (2020).Turkey Controversially Converts Hagia Sophia From Museum Into Mosque, <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/turkey-turns-hagia-sophia-museum-mosque-drawing-criticism-180975300/> (26Jul, 2020).
- 25.i24news (2020). Turquie: des mosaïques chrétiennes de Sainte-Sophie Recouvertes Pendant Les Prières Musulmanes <https://www.i24news.tv/fr/actu/international/moyen-orient/1595235489-turquie-des-mosaiques-chretiennes-de-sainte-sophie-recouvertes-pendant-les-prieres-musulmanes> (26Jul, 2020)